

ἐπιστήμων δύναται νὰ εἶνε ἐνταυτῷ καὶ «καλλιτέχνης».

Οὐδείς ἀμφισβητεῖ ὅτι ἐν τῷ γίνεσθαι καὶ ἐν τῇ ἐξελίξει «κρύπτεται κάτι τὸ ὑψηλότερον τῶν ἀπλῶν μορφῶν». Δεθέντος ὁμοῦ τοῦ ἀνεφίκτου τῆς συλλήψεως τῆς οὐσίας τοῦ «ὑψηλοτέρου» τούτου, ἡ ἀνθρωπίνη διάνοια ἀρκεῖται εἰς τὸν ἐπιστημονικὸν καθορισμὸν τῶν συγκεκριμένων μορφῶν, ἀνάγουσα τὸ γίνεσθαι εἰς τὴν σφαῖραν τῆς δημιουργίας, ἣτις παραμένει μυστήριον. Πάντως «ἐπιστήμη» δὲν δύναται νὰ στηρίξη σήμερον ὁ ἄνθρωπος ἐπὶ ἐνὸς ἀνεξιχνιάστου ἔτι προβλήματος. Ἴδου διατὶ ἔχει ἀνάγκη οὗτος «στερεῶν μορφῶν», ἐξ ὧν νὰ ὀρμηθῆ πρὸς σύλληψιν τῆς ἐν κινήσει εὐρισκομένης ἐξελίξεως, ἀφ' ὅσον τοῦτο καθίσταται δυνατὸν διὰ τῶν μέσων τῆς ἐπιστήμης.

Ἡ ἀντίληψις τῆς τε ἀρχαίας καὶ τῆς νεωτέρας φιλοσοφίας, καθ' ἣν ἡ «μετάβασις ἀπὸ τοῦ ἀναλλοιώτου εἰς τὸ γίνεσθαι συντελεῖται διὰ μειώσεως ἢ ἐξασθενήσεώς τινος» ἔχει τὴν πλήρη δικαίωσίν της, ἐφ' ὅσον πᾶσα μορφικὴ ἀπώλεια καταλογίζεται ἐν τῇ φύσει ὡς ζημία, ὅπως καὶ πᾶσα νέα δημιουργία μορφῆς θεωρεῖται ὡς πλουτισμὸς τῆς φύσεως. Κατὰ τὰς ἰσχυρούσας κατηγορίας τῆς σκέψεως, πᾶσα «διάλυσις» μορφικὴ σημαίνει ἀρνησιν καὶ ζημίαν, ἀσχέτως ἂν ἤθελεν ἐπακολουθήσῃ ταύτην ὀψέποτε μία νέα σύνθεσις. Ὁ Bergson ἀξιοῖ τὴν σύλληψιν τῆς μορφῆς, ἐφ' ὅσον τὸ γίνεσθαι εὐρίσκεται ἐν κινήσει, χωρὶς νὰ σταματᾷ εἰς οὐδὲν σημεῖον καὶ χωρὶς νὰ προσδοκᾷται οὐδὲν τέρμα καὶ οὐδεμία πληρότης. Ἡ τάσις αὕτη τῆς Μπερξονείου φιλοσοφίας, πρὸς διάλυσιν πάσης μορφῆς καὶ πρὸς τὸ ἀτελεύτητον τεκμηριεῖ περὶ τῆς ῥωμαντιστικῆς κτηγῆς της. Αὕτη δὲν σταματᾷ δυστυχῶς εἰς τὴν μορφήν, ἀλλὰ προχωρεῖ μέχρι τῆς διαλύσεως καὶ αὐτῶν τῶν ἐννοιῶν.

Ἡ «διάρκεια» τῆς Μπερξονείου φιλοσοφίας, ὡς ἔχει σήμερον, παραμένει καὶ διὰ τὴν ψυχολογίαν ἀκόμη μία ἀπροσδιόριστος ἀξία. Ὁ Πλάτων ἠδυνήθη νὰ ἀντλήσῃ ἐκ τῆς κοσμοθεωρίας τοῦ Ἡρακλείτου ὅ,τι χρήσιμα στοιχεῖα ὑπῆρχον διὰ τὴν θεωρίαν τῶν ἰδεῶν του. Νῦν ἐπαναπίπτει ἡ ὄψιμος σκέψις τοῦ Bergson εἰς τὴν κοσμοθεωρίαν ἐκείνην, κατὰ τὸν αἰώνιον νόμον τῆς περιοδικῆς ἐπανόδου τῶν αὐτῶν περιστάσεων ἐν τῷ κόσμῳ.

Ἐπὶ τούτοις νόμοι τινὲς τοῦ στοχασμοῦ, οἱ ὁποῖοι εἶναι ἀπαρασάλευτοι, καθὼς ἔχουν γείνει δεκτοὶ ὑπὸ τῶν φιλοσοφιῶν ὄλων τῶν αἰώνων καὶ ὄλων τῶν λαῶν τῆς γῆς. Εἰς τοιοῦτος νόμος διέδωσε καὶ τὴν ἀρχήν, καθ' ἣν ἐν πρᾶγμα ὑποκείμενον εἰς ἐξέλι-

ξιν, δὲν εἶνε δυνατὸν νὰ τυγκάνη ἰδιαιτέρας διακρίσεως καὶ νὰ θεωρηταί ὡς ὁ δημιουργὸς τῶν λοιπῶν ὁμοίων του. Εἷς «Θεὸς» λοιπὸν διατελῶν «ἐν ἀδιακόπῳ γενέσει» δὲν εἶνε δυνατὸν νὰ λατρεύηται ὡς τοιοῦτος, ἀφοῦ οὐδὲν ἀσφαλὲς καταφύγιον ἢ σωτηρίαν δύναται νὰ παρέξῃ εἰς τὸν ἄνθρωπον, ἐν ὄν καθημερινῶς μεταβαλλόμενον, καθ' ὅσον οὗτος ἀντιθέτως συναισθάνεται ἑαυτὸν ἀμετάβλητον. Ὁ Bergson ὑπερθεματίζων ἐν προκειμένῳ τὸν Ἡράκλειτον, δὲν ἐφείσθη οὐδ' αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ, ὡς πρὸς τὴν περὶ «διαρκείας» θεωρίαν του, παρορῶν ὅτι προϋπόθεσις πάσης ἰδέας θεότητος εἶνε τὸ μόνιμον, ἀμετάβλητον καὶ αἰώνιον.

Τὸ ἐνστικτον, καίτοι παρουσιάζεται ὡς ἐν ἀπὸ τοὺς προγόνους κληρονομηθὲν ἀπλοῦν «κίνητρον», διατηρεῖ ἐν τούτοις τὴν ἐπιβολὴν του διὰ μέσου ἀγωγῆς καὶ μορφώσεως. Διὰ νὰ καταστῇ ὅμως ἐπωφελὲς καὶ γόνιμον τὸ ἐνστικτῶδες τοῦτο ἐλατήριον, ἔχει ἀνάγκην ἐνὸς ἐτοιμοῦ γνωστικοῦ μηχανισμοῦ, τὸν ὁποῖον θὰ ἔθετεν εἰς κίνησιν. Ἐν ἀπουσίᾳ τούτου, οὐδὲν ἢ σχεδὸν οὐδὲν θὰ ἠδύνατο νὰ ἐπιτελέσῃ μόνον τὸ ἐνστικτον. Ἀπόδειξις, ἡ ζωὴ τοῦ πρωτογόνου.

Κατὰ τὸν Lamarck καὶ τὸν Spencer, ὅ,τι ἐμφανίζεται σήμερον εἰς τὴν συνείδησιν ὑπὸ ἐνστικτώδη μορφήν ἀποτελεῖ τὸ κατάλοιπον μιᾶς προγενεστέρας διανοητικῆς ἐνεργείας, ἣτις ἔπαυσε πλέον σήμερον νὰ εἶνε συνειδητὴ καὶ ἐσκεμμένη, ἔξακολουθοῦσα νὰ ὑφίσταται ὑπὸ μορφήν αὐτοματισμοῦ ἢ συνηθείας ἀσυνειδήτου πρὸς ἑαυτὴν καὶ πρὸς τὸν σκοπὸν της. Αὕτη δὲν κληροδοτεῖται ψυχολογικῶς, παρὰ μόνον διὰ τῆς ἀγωγῆς καὶ τοῦ περιβάλλοντος, μὴ φέρουσα πλέον χαρακτῆρα ἐνστικτοῦ ὑπὸ τὴν βιολογικὴν ἔννοιαν.

Ἡ ἀπορία αὕτη παρουσιάζει μολαταῦτα μεγάλας ἀπορίας. Ἄν ἡ διάνοια τῶν ἐμψύχων ὄντων ὑπῆρξε τῶντι ἐν τῷ παρελθόντι τόσον προσηγμένη, ὥστε τὰ μόλις καὶ μετὰ βίας διασωθέντα ὑπολείμματα αὐτῆς νὰ ἐπισύρουν σήμερον τὸν ἀμέριστον θαυμασμόν μας, ἔστω καὶ ὑπὸ μορφήν αὐτοματισμῶν, τότε προβάλλει τὸ ἐρώτημα, διατὶ νὰ σταματήσῃ αἰφνιδίως καὶ μοιραίως ἡ θριαμβευτικὴ ἐκείνη πτῆσις τῆς διανοίας τῶν ὄντων καὶ νὰ ἀπονεκρωθῇ εἰς αὐτοματισμούς, ἀντὶ νὰ συνεχίσῃ τὴν σειρὰν τῶν κατακτήσεών της μέχρι τῆς σήμερον, ἐπεκτείνουσα ταύτην καὶ εἰς τὸ ἀνθρώπινο γένος; Δεύτερον, διατὶ ἡ θριαμβευτικὴ ἐκείνη πτῆσις τῆς διανοίας νὰ μὴ ἐγκαταλείψῃ καὶ ἄλλα ἴχνη τῆς ἀνθίσεώς της, ἐκτὸς τῶν ἀπλῶν αὐτοματισμῶν;— Ὅχι, δὲν φαίνονται νὰ ἐμφανίζουν τὰ ἐνστικτα κατάλοιπα προγενεστέρας διανοητικῆς ἐνεργείας. Μᾶλλον φαίνονται νὰ εἶνε ταῦτα ἀποτέλεσμα μιᾶς ἐκ

συμπτώσεως πρακτικῆς ἐπιτυχίας, ἣτις μετεδόθη, κατὰ τὴν θεωρίαν τῆς ἐπιλογῆς, μηχανικῶς καὶ ὑπὸ τύπον μιμήσεως, κληρονομικῶς ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεάν, καταστᾶσα σὺν τῷ χρόνῳ αὐτοματισμός.

Ὡς πρὸς τὴν ἰδιαιτέραν περίπτωσιν τοῦ ἐνστίκτου τῶν τερμιτῶν καὶ τῶν μελισσῶν, αἱ ὑπὸ τῶν ἐντομολόγων καὶ φιλοσόφων ἄχρι τοῦδε διατυπωθεῖσαι ἀπόψεις δὲν ἤγαγον εἰς τὴν λύσιν τοῦ προβλήματος. Οἱ τερμίται εἶνε διηρημένοι ὑπὸ τῆς φύσεως εἰς τέσσαρας ἀνατομικῶς, φυσιολογικῶς καὶ μορφολογικῶς διαφερούσας τάξεις, τοὺς βασιλεῖς, τοὺς στρατιώτας τοὺς ἐγγενεῖς καὶ τοὺς ἐργάτας. Ἡ διαβίωσις ἐκάστης τῶν τάξεων, ἐκτὸς τῆς «κοινωνίας», ἣς ἀποτελεῖ αὕτη μέλος, δὲν εἶνε δυνατὴ, καθότι τὸ ἐνστικτον αὐτῆς, ἐν τῇ μερικῇ λειτουργίᾳ του λαμβανόμενον, εἶνε ἀνίκανον νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν βίωσίν της, ἄνευ τῆς αὐτοχρόνου συμπράξεως τῶν ἐπὶ μέρος ἐνστίκτων καὶ τῶν ἐτέρων τάξεων τῆς αὐτῆς «κοινωνίας». Τοῦτο δὲ διότι τὸ ἐνστικτον τῆς μιᾶς τάξεως εἶνε προωρισμένον νὰ συμπληρώῃ τὸ τῆς ἄλλης καὶ καθεξῆς, τρόπῳ ὥστε ἡ ἐνστικτώδης λειτουργία τῶν τεσσάρων τάξεων ὁμοῦ λαμβανομένη συγκροτεῖ ἐν ἁρμονικὸν σύνολον ἐνεργείας. Εἰς ἐργάτης λ.χ. στερεῖται τῶν φυσιολογικῶν προσόντων τοῦ ἐνστίκτου ὅπως ἐκτελέσει καθήκοντα στρατιώτου καὶ τὰνάπαλιν. Τὰ ἐνστικτα καὶ τῶν τεσσάρων τάξεων τοῦ τερμίτου ὁμοῦ λαμβανόμενα εἶνε οὕτω πως ῥυθμισμένα ὑπὸ τῆς φύσεως, ὥστε ἀλληλοσυμπληρούμενα νὰ πραγματοποιοῦν μίαν ἐνιαίαν ὀργανικὴν λειτουργίαν. Εἶνε ἄρα προφανὲς ὅτι εἰς τὴν περίπτωσιν τοῦ τερμίτου εὕρισκόμεθα πρὸ τοῦ θαυμαστοῦ φυσιολογικοῦ φαινομένου μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς ἀτομικότητος διαμελισμένης ἐνστικτολογικῶς εἰς τέσσαρα τμήματα, ὧν ἕκαστον, μὴ συναρτῶν ἀνὰ ἓν πλήρες καὶ αὐτοτελὲς ἄτομον, ἀποτελεῖ τ μ ἢ μ α μόνον ἄτόμου ἐν τῇ κοινωνικῇ ζωῇ τοῦ ἐντόμου.

Ἐν προκειμένῳ ἔχομεν πρὸ ὀφθαλμῶν καταμερισμὸν ἐνστίκτου, καθὸ ἡ λειτουργικὴ δραῖσις ἐκάστου τῶν μερῶν, καίτοι ἐμφανίζεται ὡς μηχανικὸς αὐτοματισμός, καὶ τὰ τέσσαρα μέρη ὁμοῦ ἐν τῷ συνόλῳ αὐτῶν θεωρούμενα ἐντὸς τῆς «κοινωνίας» των, ἀποτελοῦν ἐνστικτολογικῶς μίαν καὶ μόνην ὀργανικὴν λειτουργίαν, μὴ διαφέρουσιν τῆς τῶν λοιπῶν ἀτομικῶς ὄστίων καὶ μεμονωμένως διαβιούντων εἰδῶν.

Χωρὶς νὰ ἐξετάσωμεν τὸ πότε καὶ πῶς διεμορφώθη ἡ τοιαύτη ἐνστικτολογικὴ διάρθρωσις τῆς «κοινωνίας» τῶν τερμιτῶν, εἶνε ἐμφανὲς ὅτι ὁ μηχανικὸς αὐτοματισμὸς τῆς λειτουργίας τοῦ ἐνστίκτου αὐτῆς ἐνέχει ὅλα τὰ χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα ἐνὸς ἐν ἀναλύσει δια-

τελοῦντος ἐνστίκτου. Ἐκ τῆς σκοπιᾶς ταύτης εἶνε ἐξηγήσιμος ὁ αὐστηρῶς μηχανικὸς αὐτοματισμὸς τῆς. Ἡ δὲ «κοινωνία» τῶν τερμιτῶν δέον τότε νὰ ἀτενισθῇ ὡς ἐν καὶ μόνον ἄτομον μὲ μίαν καὶ μόνην «κεφαλὴν» τὴν βασίλισσαν.

Διὰ τοὺς λόγους τούτους ἡ «κοινωνία» τῶν τερμιτῶν καὶ τῶν μελισσῶν δὲν δύναται νὰ συγκριθῇ μὲ μίαν ἀνθρωπίνην κοινωνίαν, οὔτε ἐν σχέσει πρὸς τὸν μηχανισμόν καὶ τὴν συνάρτησιν αὐτῆς, οὔτε ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἄνευ προστριβῶν λειτουργίαν τῆς. Εἶνε δύσκολον ὡσαύτως νὰ παραδεχθῇ τις ὅτι ἡ ἐνστικτώδης ζωὴ τῶν τερμιτῶν εἶνε ἀποτέλεσμα ἀποκρυσταλλωθείσης διανοητικῆς λειτουργίας, ἥτις ἔσχεν ὡς συνέπειαν τόσον ριζικὰς βιολογικάς, ἀνατομικάς καὶ μορφικάς ἀλλοιώσεις τοῦ ἐντόμου, ἢ ὅτι ἡ προενστίκτιος διανοητικὴ λειτουργία, ἦν ἠδύνατο νὰ ἔχη ὁ τερμίτης εἰς παρωχημένην ἐποχὴν, μετατραπεῖσα βραδύτερον εἰς ἐνστικτώδη μηχανικὸν αὐτοματισμόν, συνετέλεσεν εἰς τὸν ἀνανομικὸν ἐκφυλισμὸν του, ἐνῶ τὰ ἄλλα εἶδη, παρὰ τὸ ἐνστικτώδες τῆς διαβιώσεώς των, γυδεμίαν ἀνάλογον ἀλλοίωσιν ὑπέστησαν.

Καὶ ὁ ἄνθρωπος ἀδυνατεῖ νὰ ζήσῃ ἐκτὸς τῆς ομάδος. Ὑπεστήριχθη μάλιστα ὑπὸ τοῦ Keyserling ἡ βιολογικὴ θεωρία καθ' ἣν ἡ ομάδα προϋπῆρξε τοῦ ἀνθρωπίνου ἀτόμου. Οὐδεμία ἐνστικτολογικὴ σύγκρισις ἐν τούτοις δύναται νὰ γίνῃ μεταξὺ τῆς «κοινωνίας» τοῦ τερμίτου καὶ τῆς ἀνθρωπίνης, δοθέντος ὅτι τὸ ἄτομον εἶνε παρὰ τῷ ἀνθρώπῳ, ἀνεξαρτήτως τῆς διακρίσεως τοῦ φύλου, ψυχοβιολογικῶς ἀδιαφοροποίητον καὶ ἄρτιον, ἢ δὲ ὑπὸ τῆς ομάδος αὐτοῦ συγκροτούμενη κοινωνία εἶνε πάντοτε τροποποιήσιμος ἐν τῇ συστάσει τῆς, οὕτως ὥστε ὁ ἐργάτης νὰ δύναται νὰ ἐκτελῇ ἀδιακρίτως καθήκοντα στρατιώτου ἢ ἄρχοντος. Μόνον λοιπὸν εἰς τὴν περίπτωσιν τοῦ ἀνθρωπίνου τύπου φαίνεται ν' ἀποτελῇ τὸ ἐνστικτον ὄντως κατάλιπον ἐκ τῆς ἐποχῆς τῆς ἀκόμη βαθέως εἰς τὴν φύσιν ριζοβολούσης ζωῆς. Τοῦτο εἶνε μὲν ἀσυνείδητον, λειτουργεῖ ἐν τούτοις ἀντλοῦν τὰς δυνάμεις του ἐκ κάποιας ψυχικῆς πηγῆς, τοῦθ' ὅπερ δὲν παρατηρεῖται εἰς τὴν περίπτωσιν τῶν λοιπῶν ὄντων.

* * *

Τὸ φαινόμενον τῆς Ζωῆς παρουσιάζει δύο ρίζας : τὴν βιολογικὴν, ἥς μετέχουσι ἀδιακρίτως ὅλα τὰ ἐνόργανα, καὶ τὴν ψυχοδιανοητικὴν — πνευματικὴν. Ἡ φιλοσοφία τοῦ Bergson, πιστὴ εἰς τὴν ρομαντιστικὴν τῆς τάσιν, συλλαμβάνει τὴν ζωὴν ὡς κατὰ τὸ ἀπλῶς βιολογικὸν καὶ ἀδιαφοροποίητον, καὶ τοῦτο παρὰ τὴν μεταφυσικὴν χροιάν, τὴν ὁποίαν προσδίδει εἰς τὴν σύλληψίν τῆς. Ὡς οὐσιῶδες γνῶρισμα τῆς

ζωῆς διακρίνει ὁ Bergson τὸ ἔνστικτον καὶ φέρει παραδείγματα ἔνστικτώδους βιολογικῆς γνώσεως ἐκ τῆς ζωῆς ὠρισμένων ἐντόμων καὶ ἕμενοπτέρων, ὡς τῶν τερμιτῶν, τῶν μελισσῶν κλ. Ὁ ἀνθρώπινος τύπος ὅμως, παρ' ὅλα τὰ πιθανὰ πλεονεκτήματα, τὰ ὁποῖα θὰ τῷ παρεῖχε τὸ ἔνστικτόν του, ὑπεχρεώθη ὡς ἐκ τῆς φύσεώς του, νὰ μένη προσκεκολλημένος εἰς τὴν ψυχοδιανοητικὴν ὀργάνωσιν τῶν γνωστικῶν του δυνάμεων.

Ὁ ἰσχυρισμὸς τοῦ Bergson ὅτι ὑπάρχει στενὴ σχέσηις μεταξὺ ἔμφυτου γνώσεως, συνειδήσεως καὶ ἔνστικτου, πρὸς ἀπόδειξιν τῆς ὁποίας φέρει τὰ γνωστὰ παραδείγματα ἐκ τοῦ βίου τῶν προμνησθέντων ἐντόμων, ἔχει τὴν δικαίωσίν του, μόνον ἐφ' ὅσον ἀφορᾷ ἡ σχέσηις αὕτη τὴν στοιχειώδη ὑλικὴν ζωὴν. Ὄταν ἀναρριχηθῶμεν ὅμως εἰς τὴν σφαῖραν τοῦ ψυχοδιανοητικοῦ καὶ πνευματικοῦ βίου ἡ τοιαύτη σχέσηις ἐκλείπει, ὅπως ἀκριβῶς ἐκλείπει καὶ πᾶσα συνάφεια μεταξὺ τῶν πραγμάτων, μόλις ἀπομακρυνθῶμεν ἐκ τῆς πρωτογόνου καὶ ἀδιαφοροποιήτου ὁμοτροπίας τῆς φύσεως, ἐν τῇ ὁποίᾳ τὰ πάντα παρουσιάζονται ἐκ πρώτης ὄψεως ἀδρομερῶς ὁμότροπα. Ταύτης τὴν ἔσωτερικὴν πολλαπλότητα καὶ σύνθεσιν μόνον τὸ κριτήριον τῆς διανοίας εἶνε ἱκανὸν νὰ καθορίσῃ καὶ νὰ κατατάξῃ, κατόπιν αὐστηροτάτης διαφοροποιήσεως.

Ἡ καλλιέργεια τοῦ χαρακτῆρος λ. χ., ἣν ἐπιτυγχάνει ἡ ἀγωγή, στηρίζεται εἰς τὴν ἐξουδετέρωσιν ἐνδεχομένων κακῶν ἔνστικτωδῶν τάσεων, καὶ τὸν ἐξευγενισμὸν τῶν ἀγροίκων ἔνστικτῶν, διὰ τῶν μέσων τῆς ἠθικῆς, τοῦθ' ὅπερ μόνον ἀπὸ τῆς πλευρᾶς τῆς συνειδήσεως, καὶ μόνον εἰς τὴν περίπτωσιν τοῦ ἀνθρώπινου τύπου εἶνε δυνατόν νὰ ἐπιτευχθῇ.

Ἐν τούτοις ἀντικαθιστᾷ ὁ Bergson τὴν ψυχοδιανοητικὴν πλευρὰν τῆς Ζωῆς διὰ τῆς ὑλοζωϊστικῆς θεωρίας του, εἰς τὴν ὁποίαν πειράται νὰ προσδώσῃ μεταφυσικὴν καὶ πνευματικὴν χροιάν. Παρ' ὅλον τοῦτο δὲν κατορθώνει νὰ ἀντλήσῃ ἐκ τοῦ φαινομένου τῆς ζωῆς οὐδὲν πνευματικὸν ἢ ἠθικὸν στοιχεῖον ἢ φιλοσοφία τοῦ Bergson. Ἡ περὶ ζωῆς θεωρία του στερεῖται τοῦ βάθους τῶν γνησίων μεταφυσικῶν ἰδεῶν. Ἀκόμη καὶ ὅταν λέγει : «ἡ συνείδησις ἐπιστρέφει εἰς τὸν ἑαυτὸν της καὶ καταβυθίζεται εἰς τὰ βάθη τοῦ ἔσωτέρου εἶναι, ἵνα συλλάβῃ διὰ τῆς ἐνοράσεως τὸ νόημα τῆς ζωῆς», συναισθάνεται τις ὅτι προσκρούει καὶ ἐκεῖ εἰς τὴν ὕλην τοῦ σώματος, ἐξ ἧς συνίσταται ἡ Μπερξόνειος Ζωή. Καὶ αὐτὴν τὴν μεταφυσικοποίησιν τῆς περὶ ἔντροπῆς θεωρίας τοῦ Carnot, διὰ τῆς συσχετίσεώς της μὲ τὴν δημιουργι-

κὴν δύναμιν τῆς «ζωικῆς ὀρμῆς», τὴν παραλύει ἢ ἐνεργητιστικὴ ἐρμηνεία, τὴν ὁποῖαν ἐν τέλει τῆς δίδει ὁ Bergson.

Ἡ θεωρία τοῦ Bergson καθ' ἣν ἡ ὕλη τείνει πρὸς τὴν φθοράν, ἢ δὲ ζωὴ ἀποτελεῖ προσπάθειαν πρὸς ἀναστολὴν τῆς φθορᾶς ταύτης, εὐρίσκεται εἰς κατάντικους ἀντίφρασιν πρὸς τὴν ἑτέραν θεωρίαν του, καθ' ἣν ἡ ζωὴ ἀντιδρᾷ κατὰ τῆς ὕλης. Ἡ ὕλη, ἣτις διεμόρφωσε κατὰ τὸν Bergson οὐχὶ μόνον τὴν ζωὴν ἀλλὰ καὶ αὐτὴν τὴν διάνοιαν, δὲν εἶνε δυνατόν νὰ καταστῇ πάλιν στόχος τῆς ἀντιθέσεως τῆς ζωῆς.

Τὸ ἀληθὲς εἶνε ὅτι, οὔτε ἡ ὕλη φθείρεται, οὔτε ἡ ζωὴ εἶνε ἱκανὴ νὰ ἀναστείλῃ μίαν ἐνδεχομένην φθορὰν τῆς ὕλης. Ἄν ἡ ζωὴ κέκτηται πράγματι δύναμιν δημιουργικὴν, αὕτη δὲν εἶνε συστάσεως ὑλικῆς, διὸ καὶ εἶναι ἐντελῶς ἀδιάφορος πρὸς τὴν ὕλην καὶ ἄσχετος πρὸς αὐτήν. Ἄφ' ἑτέρου ἡ ζωὴ εἶνε ἀνίκανος νὰ ἀντιδράσῃ ἀποτελεσματικῶς κατὰ τῆς ὕλης ἔφ' ὅσον αὐτὴ ἢ ἰδία εἶνε ἀμέσως ἐξηρητημένη ἐκ τῆς ὕλης, καὶ ἔφ' ὅσον ἡ μὲν εἶναι φθαρτὴ ἢ δὲ ἀφθαρτος. Ζωὴ καὶ Ὑλὴ εἶνε δυὸ ἀπροσδόκητοι δυνάμεις καὶ τελεολογικῶς οὐδέτεροι πρὸς ἀλλήλας.

Ὅπως δὲν κάμει διάκρισιν οὐσίας ὁ Bergson μεταξὺ ὕλης καὶ ζωῆς, οὕτω πως συγχέει καὶ τὸ λογικὸν μὲ τὸ φυσικόν. «Τὸ φυσικόν, λέγει, εἶνε παρεφθαρμένον ἐν τῷ χρόνῳ λογικόν». Ὅταν δὲ δυσχεραίνεται ν' ἀφομοιώσῃ αὐθαιρέτως, μεταχειρίζεται τὴν κλιμακωτὴν διαβάθμισιν, ἣν προωθεῖ ἐνίοτε, οὐχὶ μέχρι τοῦ ἀτελευτήτου, ὡς θὰ ἀνέμενέ τις, ἀλλὰ μέχρι τοῦ . . . μηδενός. «Τεθείσης τῆς θείας τελειότητος λέγει, τίθενται αὐτομάτως καὶ ὅλοι οἱ κατιόντες βαθμοὶ αὐτῆς μέχρι τοῦ ἀπολύτου μηδενός-ὕλης». Διὰ τῆς ἰδιοτύπου ταύτης μεθόδου τῆς ἀφομοιώσεως τῶν πλέον διίσταμένων στοιχείων, δὲν πρέπει νὰ ξενίσῃ τινά, ὅτι εἶνε δυνατόν νὰ δημιουργηθῇ μία Φιλοσοφία—
Ἐκπληξίς !

«Διδομένης τελειότητός τινος, λέγει ὁ Bergson, δίδεται ταυτοχρόνως ὀλόκληρος ἢ σειρὰ τῶν διαβαθμίσεων τῆς τελειότητος ταύτης, ἣτις φθίνει μοιραίως εἰς τὸ μηδέν». Ἐπειτα διαφεύγει τὸν Bergson ὅτι «τελειότης» καὶ «διαβάθμισις» ἀποτελοῦν ἀντιθέσεις, ἀφοῦ μία «τελειότης» δὲν εἶνε πλέον ἐπιδεκτικὴ «διαβαθμίσεως». Οὔτε ὑπάρχει κανὼν τις, καθ' ὃν πᾶσα τελειότης διανύει καὶ ἀνὰ μίαν κλίμακα βαθμῶν, μέχρις ὅτου πραγματοποιηθῇ. Τοῦτο δὲ πολὺ ὀλιγώτερον ὅποταν πρόκειται περὶ τελειότητων θείας πηγῆς. Ἀλλὰ καὶ εἰς τὰς κοσμικὰς περιπτώσεις τελειότητος, ὡς εἶνε τὰ τάλαντα καὶ αἱ ἰδιοφυΐαι, παρατηρεῖται ἀμεσότης.

Καὶ ἐν προκειμένῳ ἔχομεν δείγματα τῆς ῥωμαντιστικῆς διαλύσεως τῶν ἐννοιῶν, εἰς ἣν παρασύρει τὸν Bergson ἡ ἀξίωσις τῆς ὑποταγῆς ἀπαξιάπαντων τῶν φαινομένων εἰς τὴν θεωρίαν τοῦ τῆς καθαρᾶς «διαρκειᾶς» καὶ «δημιουργοῦ ἐξελίξεως».

Προσεγγίζει τὸ παραδοξολόγημα τὸ ὅτι, ἡ μὲν ζωὴ (ἐν τῇ «ζωϊκῇ ὁρμῇ» τῆς) οὐδαμοῦ σταματᾷ, ἐνῶ τοῦναντίον οἱ «φορεῖς» αὐτῆς, τὰ ὄντα, «ἐν τῇ ἀπεγνωσμένη προσπαθείᾳ των διὰ τὴν αὐτοσυννοήρησίν των εἶνε—στατικά». Ἐπίσης τὸ ὅτι, τὰ ἔμβια ὄντα, ἀποσπώμενα ἐκ τῆς ζωῆς ὑπὸ τοῦ Bergson ἀτενίζονται ὡς ἀπλᾶ «μέσα» τῆς «ζωϊκῆς ὁρμῆς», ἐνῶ εἶνε γνωστόν, ὅτι πᾶσα ζῶσα ὑπαρξίς εἶνε ἀπέναντι τῆς ζωῆς αὐτοσκοπός.

Εἶνε φυσικὸν νὰ διαπιστώνῃ ὁ Bergson, ἐκκινῶν ἐκ τῶν θέσεων τοῦ ἰδίου αὐτοῦ φιλοσοφικοῦ συστήματος, οἷον τῆς καθαρᾶς «διαρκειᾶς», τῆς «ἐνοράσεως» καὶ τῆς «ζωϊκῆς ὁρμῆς», πλείστας ὅσας πλάνυας εἰς τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Καντίου. Οὕτω ἰσχυρίζεται ὅτι, καίτοι ἠδύνατο αὕτη νὰ συλλάβῃ δι' ἐνοράσεως ἐκ τῶν ἔνδον καὶ διὰ τῆς προσαρμογῆς τῆς πρὸς τὸν ρυθμὸν καὶ τὴν κίνησιν τῆς ὕλης ἀμφοτέρως συγχρόνως τὰς μορφὰς τῆς πραγματικότητος καὶ νὰ ἀναζήσῃ οὕτω τὸ ἀπόλυτον—δὲν ἠκολούθησε τὴν κατεύθυνσιν ταύτην. Ὁ Κάντιος δὲν ἠδύνατο, κατὰ τὸν Bergson, ν' ἀπομονώσῃ τὴν διάνοιαν ἐντὸς τῆς ἐξωδιανοητικῆς ὕλης, ἀλλ' ἀπεδέχθη τὰ πλαίσια τῆς συνθέτου νοήσεως ὡς τετελεσμένα. Ἡ σχέσις μεταξὺ διανοίας καὶ ὕλης συνίστατο εἰς τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ διάνοια ἐπέθετεν ἐπὶ τῆς ὕλης τὴν ἰδίαν αὐτῆς σφραγίδα, οὕτως ὥστε ἡ διανοητικὴ μορφή τῆς γνώσεως ἐγένετο κατὰ τὸ ἀπόλυτον, ἡ δὲ οὐσία τῆς ὕλης καθίστατο ἀσύλληπτος. Τὸ «ὄντως ὄν» διεθλάτο εἰς τοιοῦτον βαθμὸν διὰ τοῦ ἀναλυτικοῦ πρίσματος τῶν κατηγοριῶν τῆς διανοίας ὥστε ἀπέβαινε ἀδιάγνωστον.

Θὰ ἐσήμαινε ἀρνήσιν τῆς βάσεως τῆς ὅλης φιλοσοφίας τοῦ Καντίου, ἂν προσεκόλλα οὗτος τὴν διάνοιαν ἀποκλειστικῶς ἐπὶ τῆς ὕλης, ὅπως τὸ ἔπραξεν ὁ Bergson, παραβλέπων τὴν ἐξ ἀντικειμένου καὶ ὑποκειμένου συντεθειμένην νόησιν. Δὲν ἐναποθέτει ἡ διάνοια «τὴν ἰδίαν αὐτῆς σφραγίδα» ἐπὶ τῆς ὕλης, ἀλλὰ μίαν σφραγίδα «συνθέτου νοήσεως». Οὕτε στηρίζεται ἡ Καντιανὴ γνωσιολογία ἐπὶ τοῦ «ἀπολύτου τῆς διανοητικῆς μορφῆς τῆς γνώσεως», ὡς ἰσχυρίζεται ὁ Bergson. Ἡ «οὐσία τῆς ὕλης» δὲν εἶνε παντάπασιν «ἀσύλληπτος» ἐν τῇ Καντιανῇ φιλοσοφίᾳ, παρὰ μᾶς μεταδίδεται γνησίᾳ καὶ ἀπ' εὐθείας ὑπὸ τῆς ἐμπειρίας· τὸ δὲ «ὄντως ὄν» (Ding an sich) μᾶς ὑπενθυμίζει τὸ ἀνθρώπινως μόνον πιστόν

τῆς ὑπὸ τῶν αἰσθήσεων καὶ τῆς συνθέτου νοήσεως προσποριζομένης γνώσεως.

Ὁ Bergson ἰσχυρίζεται περαιτέρω ὅτι παρορᾷ ὁ Κάντιος ἐν τῇ «Κριτικῇ τοῦ καθαρῦ Λόγου» τὸ μὴ ἀντικειμενικὸν τῆς ἐπιστήμης, ἐκλαμβάνων ταύτην ἀσυζητητὶ ὡς παντοκράτειραν καὶ ὡς ἀδιασείστως στερεάν. Τοῦτο δὲν εἶνε ἀληθές, δοθέντος ὅτι, κατὰ τὴν «Κριτικὴν τοῦ καθαρῦ λόγου», ἡ διάνοια εἶνε ἐκείνη ἢ ὁποῖα ἐπιβάλλει τὴν ἰδίαν της μορφήν ἐπὶ τῆς ὕλης· ἐπομένως καὶ τὸ κῦρος τῆς ἐπιστήμης περιορίζεται ἀναγκαίως εἰς τὰ πλαίσια τῆς γνωστικῆς αὐτῆς πηγῆς. Διὰ τοῦτο ὅμως δὲν παύει ἡ ἐπιστήμη νὰ εἶνε ἀνθρωπίνως γνησία.

Ἐπίσης ἀστήρικτος εἶνε ὁ ἰσχυρισμὸς τοῦ Bergson, καθ' ὃν δὲν ὄφειλε ν' ἀπουσιάζη ὁ «χρόνος—διάρκεια» ἐκ τῆς ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως τῆς «Κριτικῆς τοῦ πρακτικοῦ λόγου» τοῦ Καντίου. Ὁ Κάντιος, ἀντιθέτως πρὸς τὴν διὰ τοῦ πρίσματος τῆς «διαρκείας» ἀτενιζομένην οὐσίαν τῶν πραγμάτων, ἀφίνει ἐκτὸς τοῦ πλαισίου τῆς περὶ ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως θεωρίας του τὸν χρονικὸν παράγοντα ἔστω καὶ ὡς «διάρκειαν» διότι περιορίζεται εἰς τὴν ἀντικειμενικὴν ἐξέτασιν τῶν παρορμήσεων τῆς καθαρᾶς ἀνθρωπίνης θελήσεως. Αὕτη ὅμως, ὡς ἀνήκουσα εἰς τὸν «διανοητικὸν χαρακτήρα» τοῦ ἀνθρώπου (intelligiblen charakter), εἶνε ἐκτὸς χρόνου καὶ ἐλευθέρα, διὸ καὶ δὲν δύναται νὰ συσχετισθῇ μὲ τὸν ὑποκειμενικὸν «χρόνον—ἐφεύρεσιν—διάρκειαν» τοῦ Bergson.

Τὸν μὲν Κάντιον μέμφεται ὁ Bergson ὅτι «ἀπηγόρευσε» τὴν ἐπαφήν μὲ τὸ ὄντως ὄν (Ding an sich), ἀφοῦ τὸ ἔθεσεν ἐκτὸς χώρου καὶ χρόνου καὶ τῶν κατηγοριῶν τῆς νοήσεως· λησμονεῖ δὲ ὅτι καὶ αὐτὸς ἐκήρυξεν ἀσύλληπτον ὑπὸ τῆς διανοίας καὶ τῆς συγχρόνου ἐπιστήμης τὴν «διάρκειάν» του, καθὼς ξένην πρὸς τὸν ἐπιστημονικὸν καθαρὸν χρόνον. Τὸ «ὄντως ὄν» τοῦ Καντίου δὲν εἶνε μὲν ἀντιληπτόν, εἶνε ὅμως «νοούμενον» καὶ ὡς τοιοῦτον διατηρεῖ ἀσφαλῶς τὴν ἐπαφήν του μὲ τὸν ἀνθρώπινον στοχασμόν.

Εἰς τὸ ἐρώτημά του—«Πρόκειται νὰ συμμορφωθῇ ἡ γνώσις μας πρὸς ὠρισμένας ἀπαιτήσεις τῆς διανοίας, καθισταμένη σχετικὴ πρὸς αὐτάς;» δίδει τὴν ἀπάντησιν ὁ Bergson:—«Ἐὰν ἡ διάνοια προβαίνει ὡς προβαίνει, διότι θέλει νὰ ἐνοποιῇ, καὶ ἐὰν ἐπιζητῇ αὕτη τὴν ἐνοποίησιν, ἀπλῶς διότι ἔχει ἀνάγκην αὐτῆς, τότε καθίσταται ἡ γνώσις μας σχετικὴ πρὸς ἀξιώσεις τινὰς τῆς διανοίας, αἵτινες ἠδύναντο νὰ ἔχουν καὶ ἄλλως ἢ ὅπως ἔχουσι».

Εἶναι καταφανές ὅτι πειράται ὁ Bergson διὰ τῆς ἐρωταποκρίσεως ταύτης νὰ σείσῃ τὸ θεμέλιον ἐφ' οὗ στηρίζεται ὁλόκληρον τὸ οἰκοδόμημα τῆς Καντιανῆς φιλοσοφίας.

Τὴν ἀπάντησιν εἰς τὰς ἐκφραζομένας ἀπορίας δίδει, ὡς ἡ μόνη ἰσομοδία, ἡ «Κριτικὴ τοῦ καθαροῦ λόγου» τοῦ Καντίου, τὸ νόημα τῆς ὁποίας δύναται νὰ συνοψισθῇ ὡς ἑξῆς :

— « Ἐὰν δεχθῶμεν ὅτι αἱ φυσικαὶ ἐπιστῆμαι μᾶς παρέχουν πραγματικὴν γνῶσιν, πῶς δύναται νὰ νοηθῇ ἡ πραγματικότης αὕτη ἄνευ τῆς βοήθειας ἀναποδείκτων ὑποθέσεων ; Ἐντεῦθεν προκύπτει τὸ πρόβλημα, ὅπως ὁ κόσμος νοηθῇ ἐκ τῶν ὄρων τῆς ἐξηγησιμότητός του ». Ἄλλαις λέξεσιν : « Νὰ πραγματοποιηθῇ τὸ αὐτὸ δημιούργημα ἐκ τῶν ὄρων τῆς γνωστικότητος, ἀκριβῶς ὅπως ἐπραγματώθη ὑπὸ τῆς φύσεως ἐκ τῶν ὄρων τοῦ εἶναι ». (Διατύπωσις Herm. Keyserling).

Ὡς πρὸς τὴν μομφὴν τοῦ Bergson, τὴν ἀναφερομένην εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ Καντίου τονισθεῖσαν τάσιν τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας, ὅπως ἐνοποιῇ, παρατηρητέον ὅτι ἡ ἐνοποίησης αὕτη εἶνε καρπὸς προηγηθεισῶν ἀναλύσεων καὶ διαιρέσεων, διότι ἡ ἀνθρωπίνη σκέψις, ἦν ἐφαρμόζει καὶ ἡ ἐπιστημονικὴ μέθοδος, χωρεῖ ἀπὸ τῆς ἀναλύσεως καὶ τῆς ἀπαγωγῆς εἰς τὴν σύνθεσιν καὶ τὴν ἀφαίρεσιν. Μία σκέψις καταλήγουσα εἰς τὴν «διαιρέσιν» καὶ τερματιζομένη ἐκεῖ, ὡς τὸ ἀξιοῖ ὁ Bergson, ἀντιβαίνει πρὸς τὸν βιολογικὸν νόμον τῆς ἀνθρωπίνης κρίσεως, ὁ ὁποῖος κατατείνει εἰς τὴν κατάκτησιν τοῦ ἀγνώστου, ἀφοῦ τὸ περιορίσῃ προηγουμένως εἰς αὐστηρῶς διαγεγραμμένα ὄρια, καὶ ἐξακριβώσῃ τὰς σχέσεις του.

Οὔτε εἶνε ἀληθές, ὅτι ὁ Κάντιος ὑπεστήριξεν ὅτι ἡ ἰδιότης τῆς διανοίας, νὰ ἀποκαθιστᾷ σχέσεις μεταξὺ τῶν ἀντικειμένων τῆς γνώσεως, ἔχει προέλευσιν ἐξωδιανοητικὴν. Τὸ ἐξωεμπειρικὸν στοιχεῖον, τὸ ὁποῖον ἀπεκάλυψεν ὁ Κάντιος ἐν τῇ συστάσει τῶν «συνθετικῶν κρίσεων ἐξ ὑπαρχῆς» δὲν ἀπαρτίζει εἰμὴ μέρος μόνον τῆς ὅλης κρίσεως καὶ οὐχὶ τὸ σύνολον τῶν ὄρων αὐτῆς. Ὡσαύτως ἡ ὑπὸ τοῦ Καντίου ἐνεργουμένη διάκρισις μεταξὺ ὕλης καὶ μορφῆς ἀνταποκρίνεται πρὸς τὰς ἀπαιτήσεις πάσης δυνατῆς γνωστικότητος, ἥτις ἀποβαίνει ἀνέφικτος ἄνευ τοῦ προηγουμένου καθορισμοῦ τῆς μορφολογίας τοῦ γνωστέου ἀντικειμένου.

Ἀναφέροντες αυτολεξεί τὰς κατωτέρω ἀντιλήψεις τοῦ Bergson περὶ τοῦ Καντιανοῦ ὑπερβατισμοῦ (Transcendentalismus), ἵνα γείνη ἔμφανές, πῶς ἐρμηνεύει οὗτος τὴν θεωρίαν ταύτην :

«Διὰ τὴν μεταβῶμεν, λέγει, ἕως τὴν ἐνόρασιν δὲν ὑπάρχει ἀνάγκη νὰ μεταφερθῶμεν ἔκ τ' οὗ τῆς περιοχῆς τῶν αἰσθησέων καὶ τῆς συνειδήσεως· τὸ σφάλμα τοῦ Καντίου ἦτο ὅτι ἐπέτρεψε τοιοῦτόν τι. Ἐφοῦ ἀπέδειξεν οὗτος μὲ πειστικὰ ἐπιχειρήματα, ὅτι οὐδεμία διαλεκτικὴ προσπάθεια δὲν θὰ μᾶς εἰσαγάγῃ ποτὲ ἐντὸς τοῦ ὑπερπέραν, καὶ ὅτι μία ἀποτελεσματικὴ μεταφυσικὴ θὰ εἶνε ἀναγκαίως μεταφυσικὴ ἐνοραματικὴ (δηλ. ἐφεύρεσις), ἐπρόσθεσεν ὅτι ἡ ἐνόρασις αὕτη δὲν μᾶς εἶνε δεδομένη, ἀρα μία τοιαύτη μεταφυσικὴ εἶνε ἀδύνατος». (Πρέπει νὰ σημειωθῇ ἐνταῦθα ὅτι ἡ Καντιανὴ «ἐνόρασις» σημαίνει τεκμηριωμένην ἐνατένισιν). Ὁ Bergson δηλαδή, ὑπερθεματίζων τὸν Κάντιον καὶ τὴν φιλοσοφίαν του, ἰσχυρίζεται ὅτι, διὰ τῶν μέσων τῆς «διαρκείας» καὶ τῆς ἰδικῆς του «ἐνοράσεως» δύναται νὰ εἰσέλθῃ καλπάζων ἐντὸς τοῦ ὑπερπέραν σὺν ταῖς αἰσθησέσιν καὶ τῇ συνειδήσει!! (Ἐνακοίνωσις τοῦ Bergson περὶ φιλοσοφικῆς ἐνοράσεως εἰς τὸ φιλοσοφικὸν συνέδριον τῆς Βολωνίας, 1911).

Δὲν ἔπεται βεβαίως ἐκ τῆς κοσμοθεωρίας τῆς Καντιανῆς φιλοσοφίας ὅτι ἡ ἀνθρωπίνη ζωὴ καὶ ἡ ἀνθρωπίνη νόησις βαδίζουν τυχὸν δρόμον σφαλερὸν καὶ ὅτι πρέπει νὰ ἀποκτηθῇ ὅπωςδήποτε ἡ γνῶσις τοῦ τέως ἀπροσίτου (Ding an sich), ὄντως ὄντος, ἵνα διαρρυθμίσωμεν τὴν ζωὴν μας συμφώνως πρὸς αὐτὸ καὶ ζήσωμεν βίον εὐτυχέστερον καὶ φαινότερον. Καὶ ἂν ὑπετίθετο ἀκόμη ὅτι θὸ ἦτο ἐφικτὸν τὸ τοιοῦτον, θὰ ἐσήμαινε τοῦναντίον τὸν ὄλεθρον καὶ τὸ τέραμα τῆς ζωῆς! Διότι καὶ ἂν προήγαγέ ποτε ἡ ἀνθρωπότης τὰς φιλοσοφικὰς καὶ ἐπιστημονικὰς κατακτήσεις της, εἰς βαθμὸν ὥστε νὰ πλησιάσῃ νὰ ἀτενίσῃ πλέον τὸν κόσμον μὲ θεῖον βλέμμα, διὰ νὰ διατηρήσῃ τὸν ἐπίγειον βίον της καὶ τὴν ὕλικὴν καὶ ψυχικὴν δραστηριότητά της, θὰ ἦτο ἐπιτακτικῶς ἠναγκασμένη νὰ μὴν ἀπομακρυνθῇ οὐδὲ βῆμα ἀπὸ τοῦ βλέμματος τῆς Καντιανῆς καὶ ἀνθρωπίνης συνθέτου (αἰσθαντοδιανοητικῆς) νοήσεως. Οὐδέποτε θὰ δυνηθῇ ν' ἀπαλλαγῇ ὁ ἀνθρώπος τῶν ὑπὸ τῆς φύσεως ἐπιβληθέντων αὐτῷ ὄρων τῆς ζωῆς καὶ τῆς νοήσεως ἐπὶ ποινῇ αὐτοεξοντώσεως. Οἱ ὄροι τῆς φύσεως εἶνε οἱ μόνοι ὀρθοὶ καὶ τὸ ἰδεῶδες τῆς ὀρθότητος. Τὸ ὄντως ὄν οὐδέποτε θὰ καταστῇ δυνατόν νὰ γνωσθῇ πλήρως ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου, ἀφοῦ, ὡς κατέδειξεν ἡ Καντιανὴ φιλοσοφία, τὸν ἐστέρησεν ἡ προνοητικὴ φύσις τῶν πρὸς τοῦτο ἀπαιτουμένων γνωστικῶν μέσων. Μόνον ἰ δ ε ὠ δ η θὰ δύναται νὰ στηρίξῃ ἡ ἀνθρωπότης ἐπὶ τοῦ λυκόφωτος τῆς ὑποθέσεως τοῦ «τί δ ὑ ν α τ α ι νὰ εἶνε» τὸ ὄντως ὄν (Ding an sich)· καὶ τοῦτο εἶνε ἀρκετόν, ἵνα τὴν

προωθῆ καὶ τὴν προαγάγη ἠθικῶς. «Ὁ νοητὸς κόσμος (mundus intelligibilis), λέγει ὁ Κάντιος, ὡς ἀντικείμενον ἐνοράσεως, εἶνε μία ἀπλῆ καὶ ἀκαθόριστος ἰδέα, ὡς ἀντικείμενον ὅμως τῆς ἠθικῆς σχέσεως τοῦ πνεύματός μας μὲ τ' ἄλλα πνεύματα τοῦ κόσμου γενικῶς καὶ μὲ τὸν Θεόν, ὡς τὸ πρωταρχικὸν ἠθικὸν ὄν, εἶνε μία ἀληθῆς ἔννοια καὶ μία ὠρισμένη ἰδέα : (civitas dei)». (1).

Οὐαὶ καὶ ἀλλοίμονον, ἂν ἡ ἀνθρωπότης ἤθελεν ἀποστρέψῃ ποτε τὸ βλέμμα ἀπὸ τῆς ἐπιδιώξεως τῶν ἰδεωδῶν, μὲ τὴν αἰτιολογίαν τοῦ ἀνεπίκτου τῆς πλήρους γνωρισιμότητος τοῦ «ὄντως ὄντος». Ἡ ἀφομοίωσις τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸ κτῆνος θὰ ἦτο τότε ἡ ἀφευκτος συνέπεια.

* *

Ἄν παραδεχθῶμεν πέντε διαφόρους τάξεις τοῦ «γίγνεσθαι» : τὴν ἀστροφυσικὴν τοῦ σύμπαντος, τὴν φυσικοχημικὴν τῆς ἀνοργάνου ὕλης, τὴν φυσιολογικὴν τῶν ὄντων, τὴν λειτουργιακοψυχολογικὴν τοῦ ἐγώ καὶ τὴν ἱστορικοπνευματικὴν, θὰ ἔπρεπε νὰ νοηθοῦν κατὰ τὸν Bergson καὶ ἄλλὰ τόσα εἶδη «διαρκείας». Ἐν τούτοις μία «διάρκεια» νοουμένη ὡς «ψυχικὴ πραγματικότητα», μὲ μόνον γνώρισμα τὴν «ποιότητα» ἦν «αἰσθανόμεθα ὡς «δημιουργὸν ἐλευθερίαν» καὶ ὡς «ἀρχὴν τοῦ εἶναι μας», δὲν εἶναι ἐφαρμόσιμος, ἔξω τοῦ ὑποκειμένου. Δοθέντος ὅτι ἡ Μπερξόνειος «διάρκεια» συλλαμβάνεται διὰ τῆς «ἐνοράσεως» αὕτη προϋποθέτει ἓνα ἔμψυχον φορέα, ὁπόθεν ἐξάγεται ὅτι ἡ «διάρκεια» εἶνε φύσεως ὑποκειμενικῆς. Ὁ φορεὺς οὗτος τὴν ζῆ τὴν «διάρκειαν» μὲ κέντρον ἐνταυτῶ καὶ ἀφειτηρίαν τὸ ἐγώ. (2) Μεταφέρων ἄρα ὁ Bergson τὴν ἰσχὺν τῆς ὑποκειμενικῆς ταύτης «διαρκείας» ἐπὶ τῆς ἐξωὑποκειμενικῆς «ἐξελίξεως» καὶ ἐπὶ τοῦ ἐξωὑποκειμενικοῦ «γίγνεσθαι», ἀνατρέπεται, οὐχὶ μόνον ὁ ὅρος τοῦ κεντρομόλου τῆς ἰδέας τῆς «διαρκείας», παρὰ χάνεται καὶ πᾶσα ἐποπτεία αὐτῆς, ἀφοῦ Σύμπαν, Ὑλῆ, Ζωή, Ἱστορία καὶ Θεὸς δὲν ἔχουν ἀπλῶς «διάρκειαν» ἀλλ' ἀτέρμονα, πέραν πάσης ὑποκειμενικῆς ἐποπτείας ἐκτεινομένην σ υ ν ἔ χ ε ι α ν. Ἄρα ἡ ἐπ' αὐτῶν μεταφορὰ τῆς ἐφαρμογῆς τῆς ἰδέας τῆς «διαρκείας» προϋποθέτει κατ' ἀνάγκην καὶ τὸ ἀ τ ἔ ρ μ ο ν μέλλον, τοῦθ' ὅπερ διασπᾷ τὰ πλαίσια μιᾶς ἐνοραματι-

(1) Kants Reflexionen, Leipzig 1882)84 II, Erdmann.

(2) «Ἡ συνείδησις μας εἶνε ὑποχρεωμένη νὰ διαζῆ τὰς «διαρκείας». Données immédiates).

κῆς «διαρκείας». Ἡ σύλληψις τῆς «διαρκείας», δὲν εἶναι ἀσφαλῶς ὑπόθεσις προμαντεύσεως καὶ προδικασμοῦ τοῦ μέλλοντος. Ἀπόδειξις ὅτι συλλαμβάνεται αὕτη ὑπὸ μιᾶς ζώσης ἐνοράσεως καὶ ὅτι καθαρὰ «διάρκεια» εἶνε, κατὰ τὸν Bergson, καὶ αὕτη ἡ συνείδησις. Τὸ τί πρόκειται νὰ «δημιουργῆται» ὑπὸ τῆς «διαρκείας—ἐξελίξεως» καὶ τῆς «διαρκείας—γίνεσθαι» μέχρι τοῦ βάθους ἐνὸς ἀπωτάτου μέλλοντος, δὲν εἶνε ζήτημα τοῦ ἀμέσου φιλοσοφικοῦ στοχασμοῦ.

— «Διάρκεια» σημαίνει κατὰ τὸν Bergson «δημιουργία» καὶ ἀδιαίρετος συνέχισις. Ἡ «διάρκεια» εἶνε πνευματικὴ πραγματικότης καὶ ἐλευθέρως δημιουργοῦσα δύναμις. Καθαρὰ «διάρκεια» εἶνε καὶ ἡ ζωὴ, ἥτις δημιουργεῖ. «Ζωὴ» καὶ «διάρκεια» ἔχουν κοινὰ τὰ χαρακτηριστικά. Καὶ αὕτη ἡ συνείδησις «διαρκεῖ», ἀφοῦ συλλαμβάνει διὰ τῆς ἐνοράσεως τὴν «διάρκειαν» (ἐνόρασις διαρκείας).

Ἡ θεωρία τῆς Μπερξονείου «διαρκείας» παρουσιάζει ὑφήν ἀπολύτως ὀργανικὴν μὲ ἀνάλογον πληρότητα, τρόπον ὥστε ἀνὰ πᾶσαν στιγμὴν ἔχομεν πρὸ ὀφθαλμῶν τὸ σ ὄ ν ο λ ο ν. Εἰς τὴν ὀργανικότητά της ὀφείλει ἡ «διάρκεια» τὸ ἀδιαίρετον, ἀτεμάχιστον, μὴ μετρήσιμον, καὶ εἰς αὕτην στηρίζεται καὶ ὅλη ἡ σημασία της. Τὸ «γίνεσθαι» καὶ ἡ «ἐξελίξις» δύνανται τοῦναντίον νὰ τεμαχισθοῦν καὶ νὰ μετρηθοῦν, ἐφ' ὅσον παρουσιάζουν τμήματα, μονάδας καὶ αὐτοτελεῖ συστατικά. Ἡ Μπερξονεῖος «διάρκεια» λοιπὸν δὲν δύναται νὰ νοηθῆ ὡς «ἄλλυτος ἀνευ ἀρχῆς καὶ ἀνευ τέλους» καὶ νὰ εἶνε ταυτοχρόνως «συνείδησις».

Τὴν ἀρχαίαν ἐπιστήμην κατακρίνει ὁ Bergson ὡς «στατικὴν», διότι ἀφίνει, λέγει, τὸν χρόνον καὶ τὴν κίνησιν ἔξω τοῦ ὀρίζοντος αὐτῆς. Αὕτη ἐκλαμβάνει τὸ τέρμα ὡς τὸ σύνολον, καὶ τὰς ὑπερεχούσας στιγμὰς καὶ τὸ τέλος ὡς τὸ ὑψιστον καὶ οὐσιῶδες σημεῖον τοῦ ἀντικειμένου της καὶ ὡς ἱκανὰ νὰ δώσουν τὴν πλήρη γνῶσιν αὐτοῦ.

Εἶνε προφανὴς καὶ ἐνταῦθα ἡ ἀντίληψις ἐνὸς «γίνεσθαι» ἀνευ «γενομένου» ἐνὸς «γίνεσθαι» ἀμεταβάτου. Ἡ νεωτέρα ἐπιστήμη ἠναγκάσθη νὰ ἀποδεχθῆ τὴν Ἀριστοτέλειον τελεολογίαν, καθότι ἐπίσθη, ὅτι πᾶν φαινόμενον καὶ πᾶν πλάσμα κατατείνει πρὸς κάποιαν ἰδεατὴν τελειότητα, δικαιολογοῦσαν τὸ «γίνεσθαι» αὐτοῦ. Ὁ πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ἀπαιτηθησόμενος χρόνος ἠδύνατο νὰ μείνη ἔκτος ὑπολογισμοῦ, ἀφοῦ οὐδεμία σταθερὰ σχέσις συνδέει τοὺς ὑπὸ τοῦ «γίνεσθαι» σημειουμένους σταθμοὺς μὲ τὸν διαρρέοντα χρόνον. Ἡ γνῶσις λοιπὸν τοῦ τέρματος καὶ τοῦ τελικοῦ σκοποῦ, ἐν συνδυασμῷ μὲ τὴν τῶν «ὑπερεχόντων σταθμῶν» τῆς ἐξελίξεως ἐνὸς ἀντι-

κειμένου εἶνε ἀναντιρρήτως οὐσιώδη στοιχεῖα πρὸς πλήρη κατανόησιν αὐτοῦ.

Ὅταν συλλαμβάνομέν τι διατελοῦν ἐν καταστάσει τοῦ «γίγνεσθαι», νοοῦμεν μίαν «καθ' ὁδὸν» εὐρισκομένην διαμόρφωσιν καὶ μίαν «πορείαν» πρὸς κάποιον τέρμα, ἔστω καὶ ἐνδιάμεσον. Ἄνευ τῆς προϋποθέσεως ταύτης, ἡ ἰδέα τοῦ «γίγνεσθαι» θὰ ἔδει νὰ ἀντικατασταθῇ ἐν τῇ φαινομενολογίᾳ, διὰ τῆς ἰδέας μιᾶς τυχαίας καὶ ἀσκόπου «φορᾶς». Ἰνα συμβιβασθῇ λοιπὸν ὁ Bergson τὸ «γίγνεσθαι» μὲ τὴν ὑποκειμενικὴν ἔννοιαν τῆς «διαρκείας», τὸ ἀμεταβατοποιεῖ.

Τὸ αὐτὸ πράττει καὶ μὲ τὴν ἔννοιαν τῆς «ἐξελίξεως». Καὶ ἡ «ἐξελίξις» προϋποθέτει κάποιαν κατεύθυνσιν καὶ κάποιον τέρμα, καὶ οὐχὶ τυφλὴν καὶ ἀσκοπον «φορᾶν». Ἀντὶ τούτου ὁμοῦς ἀποτελεσματοῦται καὶ ἡ ἔννοια τῆς ἐξελίξεως, πίπτουσα θύμα τῆς Μπερξονείου διαλύσεως καὶ ὁρυστοποιήσεως τῆς μορφῆς, ἵνα συμβιβασθῇ καὶ αὕτη μὲ τὴν «διάρκειαν». Οὐδαμῶθεν ἀπουσιάζει ὁ ὁρμαντισμὸς τῶν ἄκρων τοῦ Bergson.

Ὁ τίτλος τοῦ κυριωτέρου ἔργου τοῦ Bergson : «Ἡ δημιουργὸς Ἐξελίξις» ἔρχεται νὰ δικαιώσῃ τὸ ὑπ' αὐτοῦ ἐφευρεθὲν στοιχεῖον τοῦ «ΧΡΟΝΟΥ—ΕΞΕΛΙΞΕΩΣ» ἢ «ΔΙΑΡΚΕΙΑΣ», ὅπερ εἶνε «δημιουργικόν». Ἡ «ἐξελίξις», ἔστω καὶ ὡς κατεύθυνσις, παρουσιάζει, ὅπως τὸ «γίγνεσθαι», ἀλληλουχίαν καταστάσεων, αἵτινες, κεχωρισμένως θεωρούμεναι, ἀποτελοῦν ὑπὸ κάποιαν ἔννοιαν «δημιουργήματα». Δὲν ἐννοεῖ ὁμοῦς ταῦτα ὁ Bergson. Ἡ φιλοσοφία του δὲν ἀναγνωρίζει οὐδεμίαν ἰδιαιτέραν σημασίαν εἰς τὴν μορφήν. Μορφή, πρόοδος διαμορφώσεως, καὶ πρόοδος διαλύσεως τῆς μορφῆς, εἶνε ταῦτόσημα διὰ τὸ Μπερξόνειον φιλοσοφικὸν σύστημα. «Δημιουργήματα» ἄρα εἶνε διὰ τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Bergson αὐτὴ αὐτὴ ἢ πρόοδος — κίνησις καὶ αὐτὸς οὗτος ὁ ὅρος τῆς «ἐξελίξεως» καὶ τοῦ «γίγνεσθαι». Ἄλλως τε ἡ δυνατὴ διάκρισις «καταστάσεων—δημιουργημάτων» θὰ προσέκρουεν εἰς τὸ ἀτεμάχιστον καὶ τὸ «ἀδιαίρητον» τῆς «διαρκείας—ἐξελίξεως» καὶ τῆς «διαρκείας—γίγνεσθαι». Ὁρθότερον θὰ ἦτο ὅθεν, ἂν ὁ τίτλος τοῦ ἔργου τούτου εἶχεν : «Τὸ Δημιουργεῖν τοῦ Χρόνου—Ἐξελίξεως». Οὕτω θὰ ἐνοῆτο τὸ ἐκ τοῦ «χρόνου—διαρκείας» συνεχὲς ἐξελικτικὸν δημιουργεῖσθαι τοῦ κόσμου. Γενόμενος οὕτω ὁ Μπερξόνειος «χρόνος—διάρκεια» δημιουργικὸς διὰ τῆς «ἐξελίξεως» καὶ τοῦ «γίγνεσθαι», ἀναδεικνύεται δημιουργὸς καὶ αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ, ὅστις φέρεται διατελῶν ἐν ἀδιαλείπτῳ ἐξελίξει. Ὁ χρόνος, λέγει ὁ Bergson, εἶνε προοδευτικὴ αὐξησις τοῦ ἀπολύτου καὶ ἐξελίξις, συνεχὴς ἐφεύρεσις νέων μορφῶν.

Ἡ ἄχρι τοῦδε ἀντίληψις λοιπόν, καθ' ἣν ἡ δημιουργία τοῦ κόσμου ἐγένετο ἐφ' ἅπαξ, αἱ δὲ μεταγενεστέρως ἀναφαινόμεναι μορφαὶ δὲν εἶνε ἄλλό τι ἢ ἐπιγενέσεις ἐκ τοῦ ἀρχικῶς θεόθεν δοθέντος σπέρματος, ἀνατρέπεται ὑπὸ τῆς Μπερξονείου φιλοσοφίας. Αὕτη παραδέχεται τοῦναντίον ἓνα Θεὸν διαρκῶς «γιγνόμενον καὶ ἐξελισσόμενον», (un Dieu qui se fait), ὑπὸ τοῦ «πατρός» του, τοῦ «ΧΡΟΝΟΥ—ΔΙΑΡΚΕΙΑΣ».

Οὐδὲ εἰς τὴν περίπτωσιν τοῦ ἡμιελευθέρου (fondamental) «ἐγώ», τοῦ Μπερξονείου Αὐτεξουσίου, δὲν δύναται νὰ ἐφαρμοσθῇ ἡ θεωρία τῆς «διαρκείας», οἷον τὸ ἐπιχειρεῖ ὁ Bergson, ἐπὶ ποινῇ νὰ ζημιωθῇ καὶ τοῦτο τὴν μικρὰν δόσιν τῆς «αὐτεξουσιότητος», ἣτις τῷ ὑπολείπεται. (Ὁ Bergson δὲν παραδέχεται, ὡς γνωστόν, ἀπόλυτον αὐτεξουσίον). Παρ' ὅλα ταῦτα δὲν διστάζει νὰ ἐξαρτήσῃ τὰ πάντα ὁ Bergson ἐκ τῆς «διαρκείας» του, ἀφοῦ ἐφρόντισε προηγουμένως νὰ ὑποκειμενικοποιήσῃ καὶ τὴν ἀνόργανον φύσιν, ἐφοδιάσας αὐτὴν μὲ «αἰσθαντικότητα» καὶ «ἀντιληπτικότητα».

Ἀρνούμενος ὁ Bergson τὴν ἀξίαν τῆς μορφῆς καὶ τὴν ἀρχὴν τῆς τελεολογίας, ἀρνεῖται καὶ τὴν ἰδέαν μιᾶς προοδευτικῆς ἐξελίξεως, κατατινούσης εἰς μίαν ἰδεατὴν τελειότητα καὶ τελικὸν σκοπὸν. Κατὰ τὴν ῥομαντιστικὴν κοσμοθεωρίαν τῆς Μπερξονείου φιλοσοφίας, ἰδ ε ὦ δ ε ς εἶνε ἐν ἀενάως πρὸς τὰ πρόσω κινούμενον «γιγνεσθαι», ἀσκοπον καὶ ἀτέρμον, μὲ σταθμοὺς κινουμένους δημιουργημάτων τμηματικῶν ἐν ῥευστῇ καταστάσει διατελούντων, οὐδετέρων καὶ ἀδιαφόρων πρὸς πᾶσαν τελειότητα δημιουργημάτων ἀσκόπων καὶ ἐνδιαμέσων ἄλλων δημιουργημάτων ἐπίσης ἀσκόπων κ.κ.ε.

Ἡ Μπερξόνειος «διάρκεια» συγκεντρώνει τὰ πλεῖστα ἐκ τῶν μίαν ἀτομικὴν ἢ κοινωνικὴν ψυχολογίαν συναρτούντων στοιχείων, δὲν θὰ ἦτο συνεπῶς δύσκολον νὰ θεμελιωθῇ ἐπ' αὐτῆς ἐν νέον ἠθικοκοινωνικὸν φιλοσοφικὸν σύστημα. Ἡ «διάρκεια» εἶνε ἀναμφιβόλως καὶ τὸ ἐπιστημονικῶς καὶ ἐμπειρικῶς μὴ μετρήσιμον. Τὴν ἰδιότητα ταύτην ἐχρησιμοποίησεν ὁ Bergson πρὸς δημιουργίαν τῆς νόθου ἐννοίας τοῦ μὴ μετρήσιμου «ΧΡΟΝΟΥ—διαρκείας», πρὸς ἀντίκρουσιν τῆς πειραματικῆς ψυχολογίας καὶ πρὸς ἀρνήσιν τοῦ κύρους τῶν μεθόδων τῆς συγχρόνου ἐπιστήμης. Ἡ οὕτω διαμορφωθείσα ἐννοία τῆς «διαρκείας», καθὼς ἰσιδίως πρὸς πάσας τὰς κατευθύνσεις, ἀπέβη ἀκατάλληλος πρὸς θεμελίωσιν ἐπ' αὐτῆς μιᾶς γνησίας Μεταφυσικῆς. Τὸ διακριτικὸν γνώρισμα τῆς «διαρκείας», τὸ «μὴ μετρήσιμον», διεπλάσθη ὑπὸ τοῦ Bergson ὡς ὕπλον πολεμικῆς καθ' ἅπασιν τῆς «τεμαχι-

σίμου» ἀνθρωπίνης γνώσεως. Τὸ μόνον ἀμφιβόλου ἀξίας ἠθικοφιλοσοφικὸν κέρδος τῆς ὅλης περὶ «διαρκείας» θεωρίας εἶνε ἡ «δημιουργικότης» αὐτῆς. Ἀντὶ τοῦ συνδέσμου τῆς αὐστηρῶς ὑποκειμενικῆς «διαρκείας» ὑπὸ τοῦ Bergson, μὲ τὴν ἑτερογενῆ ιδέαν τοῦ καθαρῶ μαθηματικοῦ χρόνου, ἐπὶ σκοπῷ πρωτοτυπίας, ἀγούσης εἰς μίαν κοσμοθεωρίαν τερατώδη, ἠδύνατο οὗτος νὰ βαδίσῃ μίαν ἀπείρως φιλοσοφικωτέραν ὁδόν, ὡς προεμνήσθη, θεμελιῶν ἐπὶ τῆς «διαρκείας» του μίαν ψυχολογικὴν Μεταφυσικὴν ἢ μίαν ἠθικοκοινωνικὴν θεωρίαν, ἐξασφαλίζουσαν τὴν γνησιότητα τοῦ ὑποκειμενικοῦ χαρακτήρος τῆς «διαρκείας».

Δὲν ἔλειψαν παρ' ὅλα ταῦτα οἱ διαπρύσιοι ὄπαδοι καὶ συμπληρωταὶ τῆς φιλοσοφίας τοῦ Bergson, οἱ ὁποῖοι ἔσπευσαν νὰ δλοκληρῶσουν τὰς θεωρίας του μὲ ἀσυνήθη εὐστραφίαν πνεύματος. Ὁ Paul Gaullier ἐν παραδείγματι, ἐξηγεῖ τὸ Μπερξόνειον διαλογίζεσθαι τοῦ ἔνστικτου ὡς ἐξῆς: «Ὅταν τὸ ἔνστικτον δι' ἀναδιπλώσεως ἐφ' ἑαυτοῦ καταστῆ ἀδιάφορον πρὸς τὴν ὑπ' αὐτοῦ ἐπιτελουμένην πράξιν, τότε ἡ συνείδησις ὑπείσρχεται διαλισθαίνουσα διὰ τοῦ μεταξὺ τῆς τάσεως καὶ τῆς παραστάσεως καταλειπομένου ἐν τῇ ἐντεταμένη προσπάθειᾳ ἡμῶν ἀνοίγματος· τότε τὸ ἔνστικτον δύναται νὰ διαλογισθῇ—ἔχομεν τὴν ἐνόρασιν...»

Μόνον τὰ σύγχρονα détectives τοῦ διανοητικισμοῦ δύνανται νὰ συλλάβουν τοιοῦτους μηστηριώδεις καὶ λαβυρινθώδεις ἐλιγμούς τῆς διανοίας.

Εἶνε προφανὲς ὅτι ὁ Bergson ἀνεζήτησε διὰ τῆς φιλοσοφίας του μίαν ἀνωτέραν ἔνστασιν στοχασμοῦ ἀπὸ τὴν διάνοιαν καὶ τὴν ἐπιστήμην, διότι διεπίστωσε τὴν ἀνεπάρκειαν τῆς ἐπιστήμης πρὸς λύσιν τῶν μεγάλων προβλημάτων τῆς φιλοσοφίας. Πρὸς ἐπίτευξιν τοῦ σκοποῦ τούτου χρησιμοποιοεῖ τὸ ἔνστικτον καὶ τὴν ἐνόρασιν, τὰ ὁποῖα νομίζει ὅτι δρῶσιν ἐξωδιανοητικῶς. Κατ' οὐσίαν δὲν ἠδυνήθη ὁ Bergson ν' ἀνακαλύψῃ οὐδεμίαν νέαν πηγὴν γνώσεως, ἥτις νὰ τῷ παράσχῃ τὴν ποθητὴν σύλληψιν νοήματος ἀνευ τῆς συμπράξεως τῆς διανοίας. Τοῦναντίον προσέφυγεν, ἐν ἐπιγνώσει τῆς προκαλουμένης ἀντινομίας, εἰς τὴν ἐπιστημονικὴν γνῶσιν, πρὸς ἐπίτευξιν μιᾶς ἀποτελεσματικῆς ἐνοράσεως. Πλὴν εἶνε ἀνεπίδεκτον ἀμφισβητήσεως, ὅτι ὁ ἄμεσος ρόλος τῆς ἐπιστήμης δὲν εἶνε ἡ λύσις φιλοσοφικῶν προβλημάτων. Μόνον παρὰ τὴν ἄλλω πρὸς τὴν φιλοσοφικὴν ἔρευναν, ἥτις εἶνε ὑπόθεσις τοῦ πνεύματος, ἐκτείνεται ἡ ὁδὸς τῆς ἐπιστήμης, ἥτις εἶνε ὑπόθεσις τῆς διανοίας. Ὡς κατεδείξαμεν ἐν τοῖς πρῶθεν, οὔτε τὸ ἔνστι-

κτον, ὡς διαλογιζόμενον ἔνστικτον, οὔτε ἡ ἐνόρασις, ὡς πεπαιδευμένη ἐνόρασις, διότι τοιαῦτα μᾶς τὰ παρουσιάζει ἡ φιλοσοφία τοῦ Bergson, δύνανται νὰ σώσουν τὴν κατάστασιν. Τὸ αὐτὸ ὅμως θὰ συνέβαινε καὶ ἂν μᾶς παρεῖχε ταῦτα ὁ Bergson ἀμιγῆ διανοητικῆς συμπτώσεως καὶ ἐπιστημονικῆς γνώσεως. Τὸ χαῖνον κενὸν ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ τοῦ Bergson εἶνε ἡ ἐξ αὐτῆς ἀπουσία τοῦ καθαροῦ πνευματικοῦ στοιχείου, ὡς ἀνωτάτης ἐνστάσεως τοῦ φιλοσοφικοῦ στοχασμοῦ. Καὶ εἶνε μὲν ἀληθές ὅτι τὸ πνεῦμα δὲν εἶνε τέκνον τῆς κοινῆς διανοίας, τοῦτο ὅμως δὲν σημαίνει ὅτι τὸ πνεῦμα πηγάζει τυχὸν ἐκ τοῦ ἐνστικτου καὶ ἐκδηλοῦται ὑπὸ τύπον ἐνοράσεως. Ὁ λόγος εἶνε διότι τὸ πνεῦμα εἶνε ὑπόθεσις ἡθους καὶ ἐπιπέδου, ἐνῶ τὸ μὲν ἔνστικτον μετέχει ἀπαρεγκλίτως τῆς βιολογίας, ἡ δὲ ἐνόρασις, τῆς διανοητικῆς ἐνεργητικότητος.

Ὡς πρὸς τὸ σημεῖον τῆς προτεραιότητος τοῦ πνεύματος πρὸ τῆς διανοίας καὶ τῆς ἐπιστημονικῆς μορφώσεως, εἶνε ἀληθές ὅτι ὁ ἐκ τοῦ πνεύματος ἐκπηγάζων στοχασμὸς εἶνε ἄμεσος καὶ προηγεῖται πάσης διανοητικῆς λειτουργίας. Ἡ διαφορὰ εἶνε ὅμως ὅτι τὸ πνεῦμα οὐδέποτε ἐμφανίζεται ἀμιγῆς στοιχείων διανοίας, ἔστω καὶ πρωτογόνων, ὅπως δὲν δύναται τὸ πνεῦμα νὰ ἐκδηλωθῇ ἄνευ τῆς μεσολαβῆσεως τῆς ὕλης. Τὸ γεγονός τοῦτο εὐρίσκει τὴν ἐκφρασίαν του εἰς τὸν ἐξωεμπειρικὸν ὑπερβατισμὸν τῆς Καντιανῆς Φιλοσοφίας (Transcendentalismus).

Ἡ σπουδαιότης τῆς ἐνοράσεως (intuition), ἣν βεβαίως οὐδεὶς δύναται νὰ διαμφισβητήσῃ, συνίσταται ἀκριβῶς εἰς τὸ ὅτι εἶνε αὕτη πνευματικὴ λειτουργία μὴ καθορίσιμος δι' οὐδεμιᾶς ἐκ τῶν δρθολογιστικῶν μεθόδων. Εἶνε τὸ ἄλυτον σύμπλεγμα (Komplex) τῆς ψυχαναλύσεως καὶ ὁ Γόρδειος Δεσμὸς τῆς φιλοσοφίας. Ἡ ἐνόρασις εἶνε ἐκείνη, ἡ ἥποια θὰ δύναται νὰ μᾶς προσπορίσῃ πάντοτε φιλοσοφικὸν στοχασμὸν. Οὐδὲν φιλοσοφικὸν σύστημα τοῦναντίον θὰ δυνηθῇ ποτε νὰ πλαστουργήσῃ τὴν ἐνόρασιν, οὔτε θὰ καταστῇ ποτε ἡ ἐνόρασις ἀγαθὸν προσιτὸν εἰς τὸν τυχόντα, παρ' ὅλον ὅτι οὐδεὶς θνητὸς στερεῖται τοῦ κοινοῦ ἐνστικτου καὶ τῆς συμμετοχῆς εἰς τὴν «ζωϊκὴν ὁρμήν».

Δὲν εἶνε δεκτόν, κατὰ τὴν γνώμην μας, νὰ διαλύωνται οἱ ἔννοιαι ἐπ' ἀπειρον, ὅπως τὸ ἐφαρμόζει ἡ Μπερξόνειος φιλοσοφία. Αὕτη καθορίζει: ὅτι ἡ ὕλη εἶνε μεστὴ γεωμετρίας καὶ κατ' οὐσα πραγματικότης, πνεῦμα ἐν καταστάσει χαλαρώσεως διὸ καὶ «δὲν διαρκεῖ» εἰμὴ διὰ τῆς ἀλληλεγγύης αὐτῆς μετὰ τοῦ ἀνιόντος ὅτι δὲν μένει τίποτε ἐκ τῆς ὕλης ὅταν τῆς ἀφαιρεθῇ ἡ ἐνέργεια καὶ ἡ κίνησις,

αἵτινες τὴν προσδιορίζουν· ὅτι ὁ φιλόσοφος βλέπει τὸν ὑλικὸν κόσμον διαλυόμενον εἰς ἀπλοῦν τι κῦμα ὡς συνέχειαν τοῦ γίνεσθαι, ἄν ο δ ο ς δὲ εἶνε μόνον ἡ ζωὴ καὶ ἡ συνείδησις· τέλος ὅτι ἡ πραγματικότης ἀπορρέει ἐκ τῆς περιοχῆς τῆς Ζωῆς καὶ τῆς Συνειδήσεως συλλαμβανόμενων ἐν τῇ οὐσίᾳ των, ἐνθα ἀνευρίσκεται ἡ πραγματικὴ «διάρκεια».

Κατόπιν τῶν ἀνωτέρω, ἢ πρέπει νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ἡ «γεννήσασα τὴν Ζωὴν καὶ τὴν Συνείδησιν ὕλη» ἐξακολουθεῖ νὰ ἀποτελεῖ μίαν πραγματικότητα καὶ τὸν φορέα τῆς «ἐξελίξεως» καὶ τοῦ «γίνεσθαι», καὶ ὅτι ὡς τοιαύτη ἔχει πλήρη ὑπόστασιν, ἢ ὅτι ἀποκλειστικῶς καὶ μόνον ἡ Ζωὴ, ὡς «ζωϊκὴ ὁρμὴ» καὶ ἡ Συνείδησις, ὡς κάτοχοι «διαρκείας», ἔχουν ὑπόστασιν καὶ ὑπάρχουν ἐν τῷ κόσμῳ.

Ἄλλαις λέξεσιν· ἢ ἀποτελεῖται ὁ κόσμος ἐκ πνεύματος—ὑποκειμένου καὶ ὕλης—ἀντικειμένου, ἢ ἀπλῶς ἐκ τοῦ ὑποκειμενικοῦ στοιχείου τῆς συνειδήσεως, τὸ ὁποῖον, ὡς μόνος φορεὺς τοῦ «χρόνου—διαρκείας» εἶνε εἰς θέσιν νὰ βαστάζη τὸν κόσμον, «δημιουργοῦν» ἐπ' ἄπειρον τὸν...ἑαυτὸν του. Ὅπόθεν προκύπτει τὸ ἐρώτημα:—"Ἄν μία «μὴ διαρκούσα» καὶ ἐντεῦθεν μὴ πραγματικὴ ὕλη δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς πηγὴ μιᾶς «διαρκούσης» καὶ συνεπῶς μόνης πραγματικῆς συνειδήσεως;

Διὰ νὰ συγκεκριαλιώσωμεν, ἐὰν ἐτίθετο ἡ Μπερξόνειος Φιλοσοφία ὡς βᾶσις τῆς σημερινῆς ἐπιστήμης καὶ τοῦ σημερινοῦ φιλοσοφικοῦ στοχασμοῦ καὶ ὡς ἀρχὴ πρὸς ἴδρυσιν ἐνὸς νέου Εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ, θὰ ἔπρεπε νὰ γείνουν δεκταὶ αἱ ἑξῆς προϋποθέσεις:

Α') Ἡ κατάργησις τῶν ἐν χρήσει ἐπιστημονικῶν μεθόδων ἐρεῦνης.

Β') Ἡ ἀναίρεσις τῆς θεμελιώδους ἀρχῆς τῆς ἀναζητήσεως τῆς σχέσεως μεταξὺ τῶν πραγμάτων, καὶ ἡ ἀνακήρυξις τῆς σχέσεως «ὡς ἐνὸς μηδενὸς ἔξω τῆς διανοίας, ἥτις τὴν ἀποκαθιστᾷ».

Γ') Ἡ κατάργησις τῆς ἐφαρμογῆς τῶν μαθηματικῶν εἰς τὰς φυσικὰς ἐπιστήμας καὶ εἰς τὴν φιλοσοφίαν.

Δ') Ἡ κατάργησις τῶν γεωμετρικῶν ὑπολογισμῶν καὶ τῶν μεθόδων τῆς μορφολογικῆς ἐρεῦνης.

Ε') Ἡ κατάργησις τοῦ ὀρθολογισμοῦ ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ.

ΣΤ') Ἡ ὑποκειμενοποίησις τῶν ἐννοιῶν τοῦ «γίνεσθαι» καὶ τῆς «ἐξελίξεως», ὅπερ σημαίνει τὴν προσωποποίησιν τῶν δυνάμεων τῆς φύσεως.

Ζ') Ἡ θεμελίωσις μιᾶς νέας Μεταφυσικῆς περὶ Ζωῆς καὶ περὶ Φύσεως.

Η') Ἡ κατάργησις τῆς περὶ ὑποκειμενικῆς ὀργανικότητος ἰσχυροῦ.

σης ἀντιλήψεως καὶ ἡ σύλληψις τῆς πραγματικότητος ὡς μιᾶς συνεχοῦς καὶ ἀδιαπτώτου «διαρκείας», διηκούσης μέχρι συντελείας τοῦ κόσμου.

Θ') Ἡ κατάργησις τῆς περὶ Θεοῦ Χριστιανικῆς ἰδέας.

Γ') Ἡ θεοποίησις τοῦ «Χρόνου—Διαρκείας».

Πρὸς πραγμάτων ἐνὸς ἐπαναστατικοῦ κινήματος ἐπὶ τῆς σκέψεως τοιούτων διαστάσεων, ἐπικαλεῖται ὁ Bergson τὴν συνεργασίαν πολλῶν γενεῶν στοχαστῶν καὶ ἐρευνητῶν, διότι, λέγει, ὁ ἴδιος περιωρίσθη ἐν τῷ ἔργῳ του εἰς τὸ νὰ ὑποδείξῃ μόνον τὸν δρόμον καὶ τὴν μέθοδον.

Εἶνε μέγα εὐτύχημα διὰ τὸν σύγχρονον χριστιανικὸν πολιτισμὸν τῆς Δύσεως ὅτι κατὰ τὰς ἐν τῷ μεταξὺ διαρρυσάσας τέσσαρας δεκαετηρίδας οὐδαμοῦ ἀνεφάνησαν σοβαροὶ συνεχισταὶ τῆς Μπερξονείου φιλοσοφίας.

* * *

Ὅταν βλέπη τὸ φῶς ἐν φιλοσοφικὸν σύστημα ἐξ ἐκείνων τὰ ὁποῖα εἶνε, ἢ προϊόντα συνδυασμοῦ μὲ προγενέστερα τοιαῦτα, κατόπιν προσθήκης ἀναξίων λόγου πρωτοτύπων στοιχείων, ἢ ἀνατρεπτικὰ καὶ ἐπαναστατικὰ κατὰ τῆς κρατούσης παραδόσεως, χωρὶς νὰ προσφέρωσι νέον τι, ὑπάρχει πάντοτε ὁ κίνδυνος νὰ ἀσκήσῃ τοῦτο, διὰ τὸν ἕνα ἢ τὸν ἄλλον λόγον, μίαν ἀσκοπον ταραχὴν εἰς τὰ πνεύματα, ἰδίως τῶν ὀλιγώτερον μεμυημένων. Ἐχει παρατηρηθεῖ μάλιστα ὅτι ὅσον σφοδρὰ καὶ ἂν τύχη νὰ εἶνε ἡ τοῦτο ὑποδεχομένη ἐπίκρισις τῶν συγχρόνων, καὶ ὅσηνδήποτε ὀριζικότητα καὶ ἂν ἔχη αὕτη, τὸ ἐπαναστατικὸν σύστημα θὰ ἐξακολουθῇ νὰ ἀσκῇ τὴν ἀρνητικὴν ἐπίδρασίν του ἐπὶ σειρὰν δεκαετηρίδων, ἴσως καὶ αἰώνων, ἐνσπεῖρον τὴν σύγχυσιν καὶ προκαλοῦν συζητήσεις ἀκάρπους.

Ἐκτὸς τούτου ὁμως συμβαίνει καὶ κάτι χειρότερον: ἐὰν συμπέσῃ νὰ εὐνοήσουν αἱ περιστάσεις καὶ τὰ κυριαρχοῦντα πνευματικὰ δεῦματα, τότε δημιουργεῖται ἡ ἐντύπωσις μεταξὺ τοῦ κοινοῦ, ὅτι καὶ τὸ ἐν λόγῳ φιλοσοφικὸν σύστημα κέκτηται ἴσου δικαιώματος ὑπάρξεως ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ πνεύματος, ὅπως καὶ κάθε ἄλλο. Οὕτω δημιουργεῖται μία λογικὴ τοῦ ἀπαραγράπτου «δικαιώματος ὑπάρξεως». Παράδειγμα μιᾶς τοιαύτης ἐπιστημοφανοῦς θεωρίας ἔχομεν εἰς μέρη τινὰ τῆς «ψυχολογίας τῶν μαζῶν». Κατὰ ταῦτα ἀτενίζεται ἡ διὰ τῆς δεξιότητος τοῦ λόγου παράπεισις τοῦ πλήθους, ὡς τεχνικὸν κατόρθωμα καὶ ὡς φυσικώτατον ψυχολογικὸν φαινόμενον, ἄξιον νὰ καταχωρηθῇ μεταξὺ τῶν ἐπιστημονικῶν στοιχείων τῆς ψυχολογίας τῶν μαζῶν.

Τοιοῦτόν τι θὰ κατέτασσον λ. χ. οἱ ἀρχαῖοι ἀσυζητητὶ εἰς τὸ περὶ δημοκρατίας καὶ ἀγνοτείας κεφάλαιον, καὶ θὰ διεφύλαττον διὰ τοῦ τρόπου τούτου τὸν λαὸν ἐκ κακῆς ποιότητος καὶ κακῆς πίστεως ῥητορικῆς.

Ἡ ἀρνητικὴ κριτικὴ εἰς βάρος ἐνίων φιλοσοφικῶν θεωριῶν ἀποδοτέα συχνάκις εἰς τὴν ἀπαίτησιν ἐνὸς ὕρου, ὅστις εὐχὴ μόνον ἀνέφικτος εἶνε, ἀλλ' ἴσως, ἀκριβῶς εἰς τὴν μὴ πλήρωσιν αὐτοῦ, γὰρ ὀφείλεται ἡ ὅλη ἀξία μᾶς καινοτομούσης θεωρίας. Ὁ ὕρος οὗτος εἶνε, ὅτι πᾶσα φιλοσοφία ὀφείλει νὰ περικλείῃ ἐν ἑαυτῇ ὁ λό κ λ η ρ ο ν τὴν ἀκρι τοῦδε γνῶσιν τῆς ἀνθρωπότητος. Ἀφ' ἑτέρου, πάλιν ἡ ἀνεπάρκεια τοῦ θεμελίου μᾶς θεωρίας, ἐξασθενεῖ καὶ παραλύει ὀλόκληρον τὸ συγκρότημα τοῦ ἐπὶ ταύτης ἐδραζομένου φιλοσοφικοῦ συστήματος, καταδικάζουσα αὐτὸ εἰς αἰωνίαν ἀναπηρείαν.

Ἡ τελικὴ προσπάθεια τοῦ Bergson, νὰ συναρπάσῃ καὶ συμπερασύρῃ τὸν ἀναγνώστην εἰς τὴν ῥωμαντικὴν του πτῆσιν, εἰς ἀναζητήσιν κάποιου μεγάλου «ἀγνώστου», δὲν εἶνε ἄνευ σπουδαιότητος. Πλὴν οὔτε εἶχεν οὔτος σαφῆ ἰδέαν περὶ τῆς οὐσίας τοῦ «ἀγνώστου» τούτου, οὔτε ἡ ἐκλογή τῶν μέσων, τὰ ὅποια ἐπρότεινε πρὸς ἐπίτευξιν τοῦ σκοποῦ του ὑπῆρξεν ἐπιτυχής.

Ἐκ τῶν προεκτεθέντων ἀνακύπτει τὸ ἐρώτημα : — Ποία ἐξήγησις δύναται νὰ δοθῆ εἰς τὴν φιλοσοφικὴν πλάνην τοῦ Bergson; Δύναται νὰ λεχθῆ ὅτι ὑπῆρξεν οὗτος ἀπαράσκευος φιλοσοφικῶς καὶ ἱστορικῶς, ὅπως ἐξάγεται ἐκ τῆς δεξιότητος ἐπικρίσεως τοῦ Berthelot, ἢ μᾶλλον στερεῖται οὗτος φιλοσοφικοῦ στοχασμοῦ;

— Εἰς τὴν πρώτην ἐρώτησιν ὀφείλομεν νὰ ἀπαγνήσωμεν ἀρνητικῶς. Ἡ ἐνημερότης τοῦ Bergson, ὡς ἀποδεικνύεται ἐκ τοῦ ἔργου του ὑπῆρξε πᾶσαν πλήρη, ὥστε μία ἐκ τῆς πλευρᾶς ταύτης προσερχομένη πλάνη νὰ ἀποκλείεται.

Τὸ ἀληθὲς εἶνε ὅτι ἤχθη ὁ Bergson ἐκ τῆς ἐνδομύχου ἀνησυχίας, ὅπως δημιουργήσῃ μίαν φιλοσοφίαν. Τούτου δοθέντος, ἡ φιλοσοφία αὕτη ἔπρεπε πᾶση θυσίᾳ νὰ δημιουργηθῆ. Εἰς τὸ ἂν τὰ πρὸς τοῦτο διαπεθέμενα μέσα καὶ αἱ ὑπάρχουσαι θεωρητικαὶ θέσεις ἦσαν ἄπαρκεῖς πρὸς τὸν ἐπιδιωκόμενον σκοπὸν, ἐδόθη ὑπὸ τοῦ Bergson δευτερεύουσα σημασία. Οὗτος ἐσκέφθη ἴσως ὅτι τὰ ἐκ τῶν θέσεων τῆς θεωρίας του ἀπουσιάζοντα στοιχεῖα, ἠδύνατο εὐχερῶς νὰ ἀντικατασταθοῦν διὰ τοῦ ῥωμαντικοῦ ἐνθουσιασμοῦ, τῆς θέρηης τῆς διατυπώσεως καὶ τοῦ λαξεντοῦ ὕφους, διὰ τοῦ

πλούτου ἐπιτυχῶν εἰκόνων, καὶ τέλος μὲ κάποιαν συνθετικὴν πρωτοτυπίαν καὶ τεχνικὴν τῆς διαλεκτικῆς—ἀρετὰς τὰς ὁποίας οὐδὲν ἄμφεβαλλεν ὅτι κατεῖχεν ἀπολύτως ὁ Bergson.

Ἐν προκειμένῳ εὗρισκει τὴν κλασσικὴν βεβαίωσιν τῆς ἡ περιφημος περὶ τοῦ ἐνοστίκτου τῆς προσωπικῆς ἐπικρατήσεως (Geltungstrieb) θεωρία τοῦ ψυχολόγου ὁμοθησκού τοῦ Bergson καὶ μαθητοῦ τοῦ Freud, Alfred Adler.

Ὁ Bergson ἔπρεπε λοιπὸν νὰ διαλάμψη, ἔστω καὶ παροδικῶς καὶ ἐν τῷ μέσῳ ἀμνήτων τῆς φιλοσοφίας. Ἡ φιλολογικὴ καὶ ρητορικὴ του χοητεία ἔπρεπε νὰ στεφανώσῃ ἐν προσωπικόν του δημιουργία μεγάλης ὀλκῆς, ἐπαναστατικὸν καὶ ἀνατρεπτικόν! Ὅτι εἶλεν ἀποκαλυφθῆ καὶ πιστευθῆ ἄχρι τοῦδε ὑπὸ τῆς ἀνθρωπότητος ἔπρεπε νὰ...συντριβῆ! Τὸ μεγαλεῖον τοῦ πνεύματος τοῦ Bergson ἔπρεπε νὰ θαμβώσῃ τὰ πάντα.

Οὐδεὶς γνώστης τοῦ ἔργου τοῦ Bergson δύναται νὰ παραδεχθῆ ὅτι ὑστέρει οὗτος τυχὸν εἰς ἰδιοφυΐαν καὶ εὐρυμάθειαν, εἰς βαθμὸν ὥστε νὰ περιπέσῃ εἰς τὰς χονδροειδεῖς καὶ ἀθρόας πλάνας, τὰς ὁποίας ἀνακαλύπτουν εἰς τὴν φιλοσοφίαν του οἱ διάφοροι ἐπικριταί του· οὔτε τὸν ἀπαλλάσσει ἐκ τῶν πλανῶν του αὐτῶν ἢ τυχὸν δικαιολογία τῶν ὑλοκρατικῶν καὶ ρομαντιστικῶν τάσεων τῆς φιλοσοφίας του.

Βλέπομεν λοιπὸν καὶ πάλιν ὅτι ἡ φιλοσοφία εἶναι κατ' ἐξοχὴν ὑπόθεσις ἡθους καὶ πνευματικοῦ ἐπιπέδου καὶ οὐχὶ ἀπλῶς ὑπόθεσις «γνώσεων» καὶ ἀρχιτεκτονικῆς συστήματος, διὸ καὶ ἡ κορωνὶς παντὸς γνησίου φιλοσοφικοῦ στοχασμοῦ ὑπῆρξεν ἀνέκαθεν ἡ σύλληψις μιᾶς φιλοσοφικῆς ἠθικῆς.

ΠΑΡΟΡΑΜΑΤΑ

Σελ.	4	στίχ.	2	ἀντί :	πραγματικὴν γράφε :	πραγματιστικὴν
»	5	»	10	ἀντί :	περιορισμέναι γράφε :	περιορισμέναι
»	6	»	26	ἀντί :	«μονάδας, ἔστω καὶ ἐλαχίστης χρονικῆς δια- αρκείας». γράφε :	«μονάδας», ἔστω καὶ ἐλαχίστης χρονικῆς διαρκείας.
»	8	»	30	ἀντί :	ἀνωτέρω γράφε :	ἀνωτέρων
»	9	»	3	ἀντί :	ἐξικνεῖτο γράφε :	ἐξικνεῖται
»	11	»	36	ἀντί :	ἐνόρασις γράφε :	ἡ ἐνόρασις
»	12	»	36	ἀντί :	τὴν διάνοιαν γράφε :	τὴν συνείδησιν
»	13	»	10	ἀντί :	μορφὴ γράφε	μομφή
»	15	»	33	ἀντί :	τὴν σημερινὴν ἐπιστήμην γράφε :	ἔταν δὲν συμβαδίζει μὲ τὰς ἀρχάς, αἵτινες διέπουν τὴν σημε- ρινὴν ἐπιστήμην.
»	16	»	2	ἀντί :	συνδρουσῶν γράφε :	συνδεουσῶν
»	23	»	15	ἀντί :	ἀνανομικὸν γράφε :	ἀνατομικὸν
»	25	»	16	ἀντί :	ἀπροσδόκητοι γράφε :	ἀπροσμέτρητοι
»	26	»	34	ἀντί :	τῆς γνώσεως» γράφε :	τῆς γνώσεως»
»	27	»	18	ἀντί :	παράγοντα ἔστω καὶ ὡς διάρκειαν γράφε :	παράγοντα, ἔστω καὶ ὡς διάρκειαν,
»	27	»	29	ἀντί :	δὲν εἶνε μὲν ἀντιληπτὸν γράφε :	δὲν εἶνε μὲν αἰσθησιακῶς ἀντιληπτὸν
»	32	»	38	ἀντί :	ἐξέλιξις γράφε :	ἡ ἐξέλιξις
»	33	»	10	ἀντί :	οἶον τὸ ἐπιχειρεῖ γράφε :	οἶαν τὴν ἐπιχειρεῖ
»	33	»	27	ἀντί :	στοιχείων, δὲν γράφε :	στοιχείων. Δὲν
»	34	»	21	ἀντί :	Μόνον τὰ σύγχρονα γράφε :	Μόνον σύγχρονα
»	35	»	10	ἀντί :	ἐκδηλοῦται ὑπὸ τύπον γράφε :	ἐκδηλοῦται ἀποκλειστικῶς ὑπὸ τύπον
»	35	»	27	ἀντί :	Ἡ ἐνόρασις γράφε :	Ἡ πνευματικὴ ἐνόρασις